

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ПОСТИГАНЕ НА ИКОНОМИЧЕСКА ГРАМОТНОСТ ЧРЕЗ УЧЕБНОТО СЪДЪРЖАНИЕ ПО ИСТОРИЯ И ЦИВИЛИЗАЦИИ В 8. КЛАС

Георги Якимов

Резюме: Настоящата статия има за цел да изясни как учебното съдържание по предмета „История и цивилизации“ в 8. клас допринася за формирането както на представа за стопанския живот в Новото време, така и на икономическа грамотност на учениците. Изучаването на епохата от края на XV до началото на XX век дава възможности на подрастващите да усвоят важни икономически понятия. Статията разглежда, анализира и сравнява актуалните учебници и учебните помагала с оглед поставената цел. Посочени са добрите примери в тях, които съдействат в най-голяма степен за изграждането на началната икономическа грамотност на учениците, която е важна част от формирането на тяхната гражданската култура. Знанията на младите хора за стопанския живот в миналото могат да бъдат полезни за тях предвид бъдещото им успешно включване в стопанския и социалния живот на българското общество.

Ключови думи: стопански живот в Ново време, училищно историческо образование, икономическа грамотност, гражданско образование

CAPABILITIES OF ATTAINING ECONOMIC LITERACY THROUGH THE SCHOLASTIC CONTENT IN HISTORY AND CIVILIZATIONS FOR 8TH GRADE

Georgy Yakimov

Abstract: The objective of this article is to make clear how scholastic content in the subject history and civilizations in the 8th grade contributes to the formation of notions about economic life in the Modern Age as well as to the formation of economic literacy of the school students. Learning about the period from the end of 15th century until the beginning of 20th century gives the school students a chance to acquire some important economic concepts. The article examines, analyzes and compares the current schoolbooks and textbooks with regard to the above purpose. Any good examples are pointed

out, which to the biggest extent contribute to the formation of the school students' initial economic literacy which is an important part of the formation of their civic culture. Young people's knowledge about economic life in the past can be useful for them with respect to their future successful inclusion in the economic and social life of the Bulgarian society.

Keywords: economic life in the Modern Age; history education in schools; economic literacy; civic education

УВОД

Съвременното законодателство в образователната сфера утвърди разбирането, че трябва да се изгради социална култура у учениците, която да се базира на знания за демократичното общество, свободната пазарна икономика, местните, националните, европейските и глобалните институции. Учениците трябва да придобият компетентности, необходими за професионална реализация и активен граждански живот в съвременните общности. Все повече внимание се обръща на изграждането на младите хора като граждани в четирите конкретни сфери на съвременното гражданство – политическа, икономическа, социална и културна. Днешното гражданско образование има различни измерения. В теоретичните изследвания се срещат множество дефиниции за това обучение, формулирани от чужди и български изследователи, както и от авторитетни международни организации (Kolarova, 2014: 201 – 202). В продължение на години учениците усвояват знания, които имат за цел да ги превърнат в граждани на съвременното демократично общество. Това са знания за държавността и политиката, за стопанския живот в миналото, за всекидневните връзки между членовете на обществото в различни исторически епохи, за културния живот през различни епохи, културното наследство и разбирането на културните различия. На съвременните млади хора предстои реализация в динамична икономическа ситуация и затова те се нуждаят от определен минимум на икономическа грамотност и култура. Той включва отношение към работния и потребителския пазар, трудовата заетост и осигуряването на доходи за съществуване (Valchev, 2003: 59). На прага на зрелостта учениците трябва да са подготвени да взимат най-добрите икономически решения с оглед на своите интереси (Zahariev, 2001: 139).

Образователното законодателство възлага на предмета „География и икономика“ изграждането на базисните знания за съвременния стопански живот и за основните икономически понятия, свързани с него. Немалка част от тях се отнасят до гражданската образованост и култура на подрастващите. Те трябва да имат ясна представа за икономическите

процеси в страната и света, да познават стопанския живот и икономическите перспективи на населеното място, в което живеят. Обучението по география и икономика (в основното и гимназиалното образование) и по гражданско образование (в горната степен на гимназиалното обучение) дава представа на учениците за съвременното стопанско развитие. Тези учебни предмети не обръщат внимание на стопанския живот в миналото, на неговото развитие през хилядолетията на човешката цивилизация. Тази празнина в представите на учениците се запълва от предмета „История и цивилизации“, чрез който те добиват знания за икономическото развитие на изучаваните цивилизации, държави, народи и общности.

ИЗСЛЕДВАНЕ

В настоящата статия разглеждаме как учебната програма за 8. клас и учебниците по история и цивилизации представят стопанското развитие в Ново време (кр. XV – нач. XX в.) и допринасят за разширяване на икономическата грамотност на учениците. В този клас те изучават стопанския живот във времето на неговото интензифициране и началния процес на глобализация. Изследването на съдържанието на учебниците ще ни позволи да открием онези от тях, които са добър пример за точен и съдържателен поглед върху същността на икономическите и социални процеси в рамкирания исторически период, за трудовото ежедневие и бита на хората в миналото, както и за усвояването на важни икономически понятия. Последните залягат в основата на икономическата култура на учениците, която ще се разширява в по-нататъшното им обучение в средното училище и при обучението по гражданско образование в 12. клас.

През 2017 г. МОН одобри четири учебника по история и цивилизации за 8. клас, на които се позоваваме в нашето изследване. Издателствата и авторските колективи са посочени в таблицата по-долу.

Издателство	Авторски колектив
„Анубис“	Хр. Матанов, Д. Вачков, Б. Стоянов, К. Табакова, Е. Карабоева
„Булвест 2000“	А. Пантев, В. Павлова, З. Велинова-Тренчева, П. Костадинова, Р. Ботев
„Даниела Убенова – Даниела Биланска“	К. Грозев, Р. Михнева, Т. Зарков, М. Николова
„Просвета“	Б. Гаврилов, К. Славчев, Б. Стоименова

Стопанската история на човешките цивилизации е обект на изследване както от историци, така и от икономисти. Сведена на нивото на учебния предмет „История и цивилизации“, тя намира място в съвременните учебници, макар и да стои на заден план в сравнение с държавността, политиката, войните и дипломацията. В учебните помагала намират място ежедневните стопански активности на хората в миналото. Учениците изграждат представа за вековните съзидателни усилия на хората в историческото време. Те разбират, че мнозинството от тях участват в различни трудови дейности и така допринасят за напредъка на обществата от дълбока древност до наши дни. Хилядолетия наред в гравивния трудов процес хората проявяват изобретателност, подобряват технологиите и своето съществуване. Всяка една значима цивилизация има свои особености в икономическото развитие. Опознаването им разширява представите на учениците, повишава тяхната икономическата грамотност. За всеки един от тях познаването на стопанските дейности в миналото може да е част от бъдещото разумно икономическо поведение като икономически субект (най-често като потребител, но нерядко и като предприемач) в съвременната епоха, в която гражданите ежедневно участват в стопанския живот и вземат важни икономически решения.

Съдържанието на програмата по история и цивилизации за 8. клас обхваща епохата на Новото време от Великите географски открития до Първата световна война (кр. на XV – нач. на XX в.) Този исторически отрязък е свързан с мащабни стопански промени, открития и нововъведения, две индустриални революции и превръщането на промишлеността във водещ стопански отрасъл. В тези векове Западна Европа се превръща в икономически център на света. Това води до съществена промяна на социалната структура, остри социални конфликти и изменения във всекидневния живот на обществата. В програмата е обърнато повече внимание върху икономическите процеси и това позволява по-нататъшното повишаване на икономическата грамотност на учениците, обогатяването на техния речник с икономическата и социалната терминология, утвърдила се в епохата на Новото време.

Учениците трябва да познават и обясняват причините и последиците от Великите географски открития, да дават примери за изобретения и нововъведения, да извличат информация от различни исторически източници за промените в индустриалната епоха, да обясняват значението на индустриалната революция за модернизацията на обществата, да посочват основните белези на икономическото развитие и държавите, които имат водеща икономическа роля, да дават примери за социалните контрасти и начина на живот на големите социални групи (класи) в новата епоха, да извличат информация от статистически данни за промените в стопанския живот и общественото развитие.

Още във въвеждащите уроци за епохата авторите на учебниците за 8. клас подчертават, че модернизацията е пряко свързана с ускореното развитие на новата икономика, различна от средновековното феодално стопанство (Gavrilov et al., 2017: 8); разкриват как търговските интереси и търсенето на нови пътища към земите на Изтока, осигуряващи важни продукти (коприна, порцелан) и подправки (черен пипер, канела и др.), слага началото на Великите географски открития (Gavrilov et al., 2017: 8; Pantev et al., 2017: 24; Matanov et al., 2017: 21; Grozev et al., 2017: 8). Преходът към Новото време се отразява положително на европейската икономика, като стопанският център на континента се измества от Средиземноморието към западноевропейските атлантически държави – Испания, Португалия, Нидерландия, Англия и Франция. Откриването на Новия свят променя търговските пътища, води до изменения на структурата на стопанския живот (аграрна революция, търговска революция, прединдустриално манифактурно производство, „революция на цените“, меркантилизъм) (Matanov et al., 2017: 21). Така през XVI – XVII в. се заражда новата икономическа система на капитализма. Тя е свързана с утвърждаване на частната собственост, увеличаване на ролята на занаятите и търговията в стопанския живот, урбанизация, развитие на кредитното и банковото дело, големи финансови инвестиции, свободна конкуренция, все по-мащабно стоково и парично обращение, както и задълбочаване на социалните контрасти сред третото съсловие във все още феодалната структура на обществото в Западна Европа. До XIX в. земеделието запазва водещите си позиции в икономиките дори на най-напредналите държави (Dennison, Simpson, 2010: 148 – 151) и успява да реши проблемите с изхранването на увеличаващото се население благодарение на отглеждането на нови земеделски продукти (царевица, картофи, фасул, домати) (Matanov et al., 2017: 21). Но като тенденция в стопанското развитие се забелязва намаляване на значението на аграрния сектор. Модерността се свързва все повече с борсовата търговия и пазарите, манифактурното производство и кредитно-банковите операции (Cameron, 1993: 132 – 134).

Сполучливо в един от учебниците е изяснено различното развитие и напредъка на икономиките на Англия и Нидерландия в сравнение с Испания и Португалия. Обяснението е не само с благоприятното им географско положение, но и с умението на англичаните и нидерландците да накарат златото и среброто да работят за разширяване на нов тип икономика (Matanov et al., 2017: 21). В тези прогресиращи държави тя се опира на новата протестантска етика и ценности, в основата на които стоят два императива: за методична работа като основно задължение в живота и за ограничено задоволяване от нейния продукт – „Харчи по-малко, отколкото печелиш“ (Cameron, 1993: 153 – 161).

Във всички учебници е подчертана ролята на разширяващата се търговска дейност и новите търговски пътища за акумулирането на значителни капитали и нарастването на влиянието на новата търговска прослойка (Gavrilov et al., 2017: 21; Pantev et al., 2017: 28; Matanov et al., 2017: 290; Grozev et al., 2017: 28). Тя влага натрупаните средства в кредитното дело и нови производства, насочени към потребностите на пазарите в големите западноевропейски градове, в които населението нараства значително в края на XVI в. (Tolmacheva, 2003: 138 – 139). В учебника на изд. „Булвест 2000“ е изведена като пример фамилията Фугер от Аугсбург (Германия), която натрупва значителни търговски капитали и в началото на XVI в. чрез Якоб Фугер има не само позиции в търговията и кредитирането, но влияе дори върху политиката на императора на Свещената Римска империя Карл V. Учениците имат възможност чрез урок за практически дейности да проучат квартала на Фугерови, идеята за създаването му, неговата история, архитектурен план, както и да създадат кратка брошура за този пример за социална дейност (Pantev et al., 2017: 70, 78 – 79). Не е пропусната и ролята на Новия свят за нарастването на икономическата мощ на европейските държави с излаз на Атлантическия океан, формирането на колониалните им империи, ролята на търговията с роби от Африка и значението на робския труд в Северна и Южна Америка за стопанския и социален напредък на стария континент (Matanov et al., 2017: 31).

Уроците за всекидневие на европейците през XVI – XVII в. също допринасят за обогатяването на икономическата грамотност на учениците. Те разкриват картината за живота на селското население. Някои автори категорично подчертават, че той е тежък и суров (Grozev et al., 2017: 28), изпълнен с много труд и задължения към църквата, кралската власт и сеньора (Gavrilov et al., 2017: 36), и пред постоянната заплаха от възможен глад, епидемии, военни опустошения или капризите на природата (Pantev et al., 2017: 80). Битът на повечето селяни в Европа не се променя съществено в сравнение с отминалата средновековна епоха. В големи райони на континента те страдат най-много по време на Тридесетгодишната война (1618 – 1648 г.) (Gavrilov et al., 2017: 32; Matanov et al., 2017: 33 – 34; Grozev et al., 2017: 26). Всекидневие на гражданите е по-сигурно, тъй като не зависи толкова от природата, но също е изпълнено с много труд в занаятчийските работилници и по пазарищата. Социалното разслоение в големите градове разделя населението им на градски елит от банкери, едри търговци и заможни манифактуристи и градска беднота от наемни работници и слуги, безработни скитници и просяци (Grozev et al., 2017: 26). Немалка част от населението в по-малките градове се занимава със земеделска дейност, а занаятчиите работят предимно по поръчка, както в средновековната епоха. Социалните различия в градовете изпъкват по външния вид на хората, тяхното облекло, храна

и домове, на които в учебниците е отделено значително място (Gavrilov et al., 2017: 34; Pantev et al., 2017: 80 – 82; Matanov et al., 2017: 33 – 34; Grozev et al., 2017: 35 – 36).

Стопанската тематика присъства в някои от уроците за големите европейски държави – Англия, Франция, Русия, Хабсбургската империя и Прусия. Накратко са очертани различията между държавите в икономическото развитие. В Англия буржоазната прослойка е предприемчива и натрупва значителни капитали, които влага в построяването на големи търговски флотилии за презокеанска търговия. От друга страна, значителни средства са вложени в развитие на нови производства, сред които е производството на вълна и нейната обработка (Grozev et al., 2017: 11; Pantev et al., 2017: 80 – 82). Важно за учениците е да разберат, че в Англия се утвърждава свободното предприемачество и държавата не се намесва значително в икономическия живот (Yagdarov, 2009: 69). В останалите големи европейски държави в епохата на абсолютизма монарсите провеждат икономически реформи отгоре, за да ускорят стопанското развитие, но често тази намеса не дава толкова добри резултати, колкото при свободното предприемачество (Yagdarov, 2009: 69). Във Франция прилагането на меркантилизма води до появата на много манифактури, разширяване на търговията, строителството на пътища, канали и пристанища, но религиозната политика срещу протестантите предизвиква значителна емиграция и спъва икономическото развитие (Matanov et al., 2017: 34). В Русия Петър I ползва опита на Англия и Нидерландия, привлича и чужди специалисти в строителството на корабостроителници, пристанища, манифактури и др. (Matanov et al., 2017: 34). По-късно Екатерина Велика улеснява внасянето на техническо оборудване. Тези усилия в икономическата политика все пак не променят по-къснофеодалната същност на абсолютните монархии (Pantev et al., 2017: 96). Икономическите реформи отгоре, прилагани в Хабсбургската империя (Gavrilov et al., 2017: 79; Pantev et al., 2017: 94) и Прусия (Gavrilov et al., 2017: 78), дават положителни резултати, но те не могат да се сравнят със свободното и динамично развитие на Англия и Нидерландия, където няма държавен контрол и пречки пред стопанската инициативност. За учениците е особено важно да разберат, че английските колонии в Северна Америка са показателен пример за различията в икономическия живот на епохата. На юг се утвърждават големите плантации, в които с експлоатацията на роби африканци се отглеждат ограничен кръг земеделски култури за износ към Европа. В северните колонии се появяват множество свободни ферми, а в градовете преобладават свободните занаятчии, манифактуристи и търговци, които допринасят за възходящото стопанско развитие. Техният сблъсък с регламентацията и данъците, отиващи за метрополията, е неизбежен (Gavrilov et al., 2017:

78). В крайна сметка познаването на най-важните стопански промени през XVI – XVII в. е изходната позиция, от която учениците ще разберат защо именно в Англия през втората половина на следващия век започва първата индустриална революция.

В учебниците за 8. клас епохата на началната индустриална революция заема подобаващо място (Gavrilov et al., 2017: 100; Pantev et al., 2017: 126; Matanov et al., 2017: 90; Grozev et al., 2017: 63). Промените в стопанския живот през XVIII – нач. на XIX в. слагат постепенния край на обществата, в които земеделието доминира в цялостния стопански живот. Чрез авторски текст, изображения, статистически данни, карти на железопътните мрежи и графики учениците разбират кои са основните технологични нововъведения (Cameron, 1993: 175 – 183), техните изобретатели и приложението им в производството. Замяната на ръчния труд с механичната сила осигурява нарастването на производството в мащаби, които дотогава човечеството не познава. Авторите запознават учениците с най-важните причини и предпоставки за новата епоха в стопанското развитие на света (Gavrilov et al., 2017: 100). Изтъкнати са предимствата на Англия като „люлка на модерната индустрия“ – залежи на природни богатства (въглища, желязо, природен газ и гървесина), наличие на свободни капитали, свобода на предприемаческата инициатива, минимална държавна регулация, защита на изобретенията чрез патентното право, развито прединдустриално манифактурно производство, осъществена аграрна революция и пазарен характер на земеделското производство, правна защита на частната собственост, политическа стабилност, нарастващо население, урбанизация и огромна колониална империя, осигуряваща евтини суровини за индустрията (Pantev et al., 2017: 126; Matanov et al., 2017: 90; Grozev et al., 2017: 63 – 64).

Една от положителните страни в представянето на индустриалната революция през XVIII – XIX в. в повечето учебници за 8. клас са уроците за упражнения и практически дейности, които позволяват на учениците да развият своите умения чрез изпълнението на задачи за извличането на информация и анализ на статистически данни, коментар на графики и диаграми. Задачите са свързани с проучване, съпоставка и анализ на данни за инсталираните индустриални мощности, производство на чугун, дължина на жп линии, брой на населението. (Gavrilov et al., 2017: 104 – 105). В учебника на издателство „Булвест 2000“ е използвана ситуационна технология, при която учениците приемат ролята на начеващ английски предприемач от епохата на индустриализацията. Те трябва да изработят предприемаческа стратегия под формата на таблица, план, текст, следвайки определени стъпки (Pantev et al., 2017: 131).

В уроците за всекидневие то във времето на първата индустриалната революция е отразена значимата промяна на социалната структура.

Учениците разбират, че обществото вече се дели на класи (буржоазия и наемни работници), а не на съсловия. Не произходът, а богатството определя мястото на всеки в социалната пирамида. В някои страни аристокрацията се приспособява към новите условия и запазва позиции чрез предприемачество или в областта на земеделието. През XVIII – XIX в. движението нагоре в социалната пирамида зависи от проявената активност и способности, а социалните контрасти са крайни (Cameron, 1993: 187 – 190). Учениците разбират, че няколко поколения от класата на наемните работници плащат тежката социална цена за стопанския възход на напредналите индустриални държави (Gavrilov et al., 2017: 101 – 102; Pantev et al., 2017: 132; Matanov et al., 2017: 93; Grozev et al., 2017: 65).

Последните десетилетия на XIX в. и времето до Първата световна война в Западна Европа и САЩ са време на втората индустриална революция и глобализацията на световната икономика. Тя е отразена в учебниците и допринася за обогатяване на икономическите представи на учениците. Индустриалното производство навлиза в нов етап, свързан с появата на първите поточни линии (конвейер), с усъвършенстване на технологиите за добив на стомана, развитие на химическата промишленост, използване на нови енергоизточници, улесняване на комуникациите, появата на електричеството, както и на автомобилите с двигатели с вътрешно горене и др. Техническите и научните открития водят до нов разцвет на индустрията и до глобализация на световната икономика (Gavrilov et al., 2017: 166; Pantev et al., 2017: 214; Matanov et al., 2017: 148; Grozev et al., 2017: 112). Втората индустриална революция е съпътствана и от сериозни промени в стопанския профил на напредналите държави. Богатството вече се определя от степента на развитие на индустрията и достъпа до суровини за индустриалното производство. Земеделието остава на втори план, неговата задача е да осигури прехраната на нарастващото население. Държавите по света започват да се делят според нивото на развитие на индустрията.

Важно е учениците да разберат, че възходящото развитие на капитализма, неговата „прекрасна епоха“ протича в условията на остра конкуренция и противопоставяне на напредналите индустриални държави за източници на суровини и нови пазари (Carreras, Josephson, 2010: 32). Това води до колониална експанзия, свързана с потискането и експлоатацията на много народи в Африка и Азия (Cameron, 1993: 292 – 299). В надпреварата за повече колонии някои големи държави в Европа изостават и противоречията им с по-рано утвърдилите се колониални империи вещаят грандиозен военен сблъсък за преразпределение на колониалното богатство и за доминация на континента.

Втората индустриална революция променя не само същността на икономиката, но и всекидневния живот на хората. Новата модерност

значително подобрява бита на висшата и средна класа в социалната пирамида (Broadberry, Federico&Klein, 2010: 83). В учебниците са отразени задълбочаващите се социални контрасти между класите, тежкото положение на пролетариата и неговите усилия и борби за подобряване на битовото му състояние (Pantev et al., 2017: 218; Matanov et al., 2017: 151; Grozev et al., 2017: 115).

В новите учебници за 8. клас могат да се открият десетки икономически понятия (в уроците за големите държави, но най-вече в тези за двете индустриални революции през XVIII – XIX в.), които позволяват на учениците да разширят икономическата си грамотност, както и своята социална и трудова култура. Сред понятията са: *меркантилизъм, предприемач, световен пазар, стокова борса, протекционизъм, златен стандарт, фермерско стопанство, плантация, урбанизация, капитал, капиталистическо стопанство, индустриална революция, бартер, манифактура, акционерно дружество, конвейер, мениджър, конкуренция, картел, тръст, монопол, пролетариат, лихва, кредит, фабрична система, патент, конкуренция, хоумстед, криза на свърхпроизводство, свободна търговия, книжни пари, класа* и др. Разбирането и трайното усвояване на тези понятия повишава икономическата култура на младите хора пред прага на навлизането им в гражданския живот и участието им в различни икономически активности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Знанията за стопанския живот в епохата на Новото време обогатяват представите за икономическото развитие, които учениците имат за Античността и Средновековието. Изследваните и сравнени в статията учебници определено имат принос за формирането на базисната икономическа грамотност на осмокласниците. Чрез тях подрастващите добиват представа за важността на географското положение и природните дадености за успешното стопанско развитие, за значението на собствеността, икономическата свобода и стопанската инициативност, за особеностите на трудовия процес и разделението на труда в епохата на Новото време. От особена важност е учениците да разберат защо определени държави се развиват възходящо в стопански план и осигуряват икономическа сигурност и благоденствие на своите граждани съобразно стандартите на епохата. Може да се твърди, че програмата и действащите учебници по история и цивилизации за 8. клас успешно спомагат за формиране на осъзнато и рационално икономическо поведение на учениците. Те им осигуряват добра ориентация и възможност за съпоставяне със съвременното икономическо състояние. Учениците откриват общото и различното, разширяват знанията и представите си за стопанския живот, обогатяват речника си с нови икономически понятия. Безспорно е, че обучението по предмета „История и цивилизации“

в съвременното българско училище има голям дял за формирането на гражданската култура на младите българи. Тяхната икономическа грамотност ще е в основата на разумните им решения в динамичната икономическа среда като потребители или предприемачи.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Вълчев, Р. (2003). Образование за демократично гражданство. Книга за учителя. Среден курс. С., 2003. [Valchev, R. (2003). *Obrazovanie za demokratichno grazhdanstvo*. Книга за uchitelya. Sreden kurs. Sofia.]
- Гаврилов, Б., Славчев, К., Стоименова, Б. (2017) История и цивилизации за 8. клас, изд. „Просвета“, София. [Gavrilov, B., Slavchev, K., Stoimenova, B. (2017) *Istoriya i tsivilizatsii za 8. klas*, izd. „Prosveta“, Sofiya.]
- Грозев, К. Мухнева, Р., Зарков, Т. Николова, М. (2017) История и цивилизации за 8. клас, „Даниела Убенова-Даниела Биланска“ ЕТ, София. [Grozhev, K. Mihneva, R., Zarkov, T. Nikolova, M. (2017) *Istoriya i tsivilizatsii za 8. klas*, „Daniela Ubenova-Daniela Bilanska“ ET, Sofiya.]
- Държавен вестник, бр. 79, 13 октомври 2015 г. Закон за предучилищното и училищното образование. [Darzhaven vestnik, br. 79, 13 oktombvri 2015 g. Zakon za preduchilishtnoto i uchilishtnoto obrazovanie.]
- Захариев, З. (2001). Гражданско образование, Книга за учителя, София. [Zahariev, Z. (2001). *Grazhdansko obrazovanie*, Книга за uchitelya. Sofiya.]
- Коларова, Ц. (2014). Гражданско образование в университета. София. [Kolarova, Ts. (2014). *Grazhdansko obrazovanie v universiteta*. Sofiya.]
- Матанов, Хр., Вачков, Д., Стоянов, Б., Табакова, К., Карабоева, Е. (2017). История и цивилизации за 8. клас. ИК „Анубис“, София. [Matanov, Hr., Vachkov, D., Stoyanov, B., Tabakova, K., Karaboeva, E. (2017). *Istoriya i tsivilizatsii za 8. klas*. ИК Anubis, Sofiya.]
- Пантев, А., Павлова, В., Велінова-Тренчева, З., Костадинова, П., Ботеv, Р. (2017). История и цивилизации за 8. клас, изд. „Булвест 2000“, София. [Pantev, A., Pavlova, V., Velinova-Trencheva, Z., Kostadinova, P., Botev, R. (2017). *Istoriya i tsivilizatsii za 8. klas*, izd. Bulvest 2000, Sofiya.]
- Толмачева, Р. П. (2003) Экономическа история. Москва. [Tolmacheva, R. P. (2003) *Ekonomicheska istoriya*. Moskva.]
- Ядгаров, Я.С. (2009). История экономических учений. Москва. [Yadgarov, Ya.S. (2009). *Istoriya ekonomicheskikh ucheniy*. Moskva.]
- Broadberry, Federico&Klein. (2010). Sectoral developments, 1870–1914. – The Cambridge Economic History of Modern Europe. 2: 1870 to the Presents. Cambridge.
- Cameron, R. (1993). A Concise Economic History of the World: From Paleolithic Times to the Present. Second Edition, Oxford.

Carreras, Alb., Josephson, C. (2010). Aggregate growth, 1870 – 1914. Growing at the production frontier – The Cambridge Economic History of Modern Europe. 2: 1870 to the Presents. Cambridge.

Dennison, Tr., Simpson, J. (2010). Agriculture – The Cambridge Economic History of Modern Europe. 1: 1700 – 1870. Cambridge.

<https://www.mon.bg/bg/1999>. Учебна програма по история и цивилизации за VIII клас. (общообразователна подготовка) Uchebna programa po istoriya i tsivilizatsii za VIII klas (obshtoobrazovatelna podgotovka) [<https://www.mon.bg/bg/1999>, posledno poseten na 22.04.2021 g.]

За автора:

Георги Якимов – доц., г-р, Исторически факултет, СУ „Св. Климент Охридски“.

ORCID – <https://orcid.org/0000-0002-1311-8345>

E-mail: eg.yakimov@uni-sofia.bg

About the Author:

Georgy Yakimov – Assoc. Prof., PhD, Faculty of History, Sofia University “St. Kliment Ohridski”.

ORCID – <https://orcid.org/0000-0002-1311-8345>

E-mail: eg.yakimov@uni-sofia.bg